

РАЗДЕЛЕНИЕ ИЛИ ИНТЕГРАЦИЯ НА БАЛКАНИТЕ? СТРАТЕГИИ ЗА РАЗВИТИЕ ПРЕЗ XXI ВЕК²

Представено е друго виждане на известните факти за различията в икономическото развитие на страните в преход от Централна и Източна Европа, и особено за трудностите които балканските държави в преход срещат в сравнение с тези от Централна Европа. Дискутира се, наблюдаваната фрагментация и конфликти в Балканския регион, съществуващите етнически размирици и регионална нестабилност като основни фактори, които забавят растежа, структурната промяна, икономическия прогрес, трансформацията и развитието. Направени са някои теоретични предложения и са анализирани основни икономически характеристики на Балканския регион, свързани с мащаба на пазара, потенциала за развитие, търговските отношения и преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ). Върху основата на тези характеристики са посочени възможностите, които отделните страни в региона имат по отношение на регионалното сътрудничество.

1. Въведение

Последните доклади на международните организации, както и някои изследвания³, показват, че сред Европейските страни в преход Балканските има сравнително неблагоприятно икономическа структура и развитие. Те не са успели да се възстановят от шока на прехода от централно-планова към пазарна икономика, въпреки факта, че този процес продължи повече от 10 години. Много от тях преживяха повтарящи се икономически кризи през този период, които причиниха сериозни отклонения в развитието в сравнение с това на Централно Европейските икономики в преход.

Съществуват различни твърдения, които пряко или косвено се конкурират в опита си да обяснят различията в представянето на преходните икономики в Европа, и особено неспособността на балканските страни в

¹ Джордж Петракос е проф. в Университета на Тесалия, директор на Центъра за източноевропейско развитие, гр. Волос, Гърция, e-mail: petrakos@prd.uth.gr.

² Това изследване е осъществено с подкрепата на програмата Phare ACE на Европейския съюз (ЕС).

³ Petrakos G. and Totev S. (2000) Economic Structure and Change in the Balkan Region: Implications for Integration, Transition and Economic Cooperation. International Journal of Urban and Regional Research, Vol. 24, No. 1, pp. 95-113; Petrakos G. and Totev S. (2001) (eds.) The Development of the Balkan Region. Aldershot: Ashgate. Dobrinsky, R. (2001) Multi-speed transition and multi-speed integration in Europe: recent economic developments in the Balkans and their implications, in Petrakos G. and Totev S. (eds.), p.p. 67-74.

преход да следват развитието на централноевропейските.⁴ Най-разпространеното обяснение свързва лошите икономически резултати със забавената и непоследователна политика на приватизация и либерализация. Въпреки че всеки ще се съгласи, че не добре планираната и прилагана политика не може да доведе до значими резултати, случаят би могъл да бъде и такъв, че добре планираната и прилагана политика също да не доведе до значими резултати, ако други фактори имат противодействащо влияние. Да се приема "провала на политиката" за обяснение на отклоняващите се модели на икономическо развитие не може да бъде убедителен отговор на въпроса защо всички изоставащи страни в преход са в Югоизточна Европа.

Търсейки алтернативни обяснения първо трябва да вземем под внимание доказателствата представени в литературата и твърденията (понякога спекулативни) за факторите, които са предизвикали такива отклоняващи се резултати в различните преходни икономики. Един непълен списък на тези фактори включва обяснения от типа: (а) "провал на политиката", според общоприетото икономическо тълкуване лошото преходно представяне се свързва със забавените реформи и провеждането на непоследователна политика на приватизация и пазарна либерализация, (б) "провал на пазара", визиращи "шоковата терапия", масовата приватизация, либерализацията и дерегулирането при липса на подходящи институционални споразумения като основен фактор за повтарящите се кризи в много страни в преход, (в) основаващи се на различията в първоначалните условия при започване на реформирането на икономиките и предприятията, както и различията в инфраструктурата и развитието на човешкия капитал, (г) географските особености като близост, съседство и достъп до основните Европейски пазари, както и различното място които заемат тези страни в налагащия се нов европейски ред, неща които силно влияят на движението на капитали, привличането на високо функционални дейности и разпространение на технологии и ноу-хау, (д) свързани с институционалните различия и с исторически опит по прилагането на пазарните механизми и т.н.

Държавите в преход на Балканите не са единствените в региона, които срещат сериозни икономически трудности и предизвикателства. Гърция, от една страна, независимо, че е най-развита и единствен член на Европейския съюз(ЕС) в региона, и въпреки прогреса си в последно време, е изправена пред сериозни структурни проблеми в икономиката. Всъщност тя е единствената страна от ЕС, която не отговори на критериите от Маастрихт и дълго беше извън Европейския монетарен съюз. От друга страна, Турция, въпреки значителните си размери и силен потенциал за развитие, среща много сериозни икономически и структурни проблеми.

За жителите на Балканите тези разочароващи факти са в абсолютен контраст с гордостта им и собственото виждане за такава идентичност, различната среда и ресурси на региона, историческото и културното му наследство и факта, че големи части от него в продължение на векове са

⁴ Petrakos G. and Christodoulakis N. (1998) Transition in the Balkans: Patterns of Change and Policies to Overcome marginalisation and Disintegration. Phare-ACE Program "Structural Changes and Spillovers in the East European Reform Process", Final Report, Imperial College Management School, University of London.

били център на цивилизацията и световното развитие. Много хора си задават въпросът: защо развитието на съвременната “Европейска архитектура” на Балканите след 1989г. доведе до такъв дълбок икономически провал и защо от всички възможни пътища на развитие избраният изглежда е най-лошият?

Без да се игнорира значението на другите споменати фактори, тази студия дава допълнително обяснение на това различаващо се развитие. В нея основно се дискутира, че доминиращата фрагментация и конфликти на балканския регион, както и съществуващите етнически размирици и регионалната нестабилност, са главните фактори, които значително забавят растежа, структурната промяна, икономическия прогрес, трансформацията и развитието. В следващите раздели представяме няколко теоретични постановки и анализираме основните икономически характеристики на балканския регион, свързани с пазарния дял, потенциалът за развитие, търговските отношения и преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ). На основата на тези характеристики ще се опитаме в заключителната част да открием цената която трябва да се плати и ползите от възможните варианти на развитие в зависимост от това дали ще доминират регионалните конфликти или регионалното сътрудничество.

2. География и развитие: въпросите, които досега не са задавани!

В този раздел ще разгледаме някои въпроси, свързани с развитието по географски признак, и ще ги свържем с перспективите и възможностите на Балканските страни да променят съществуващите тенденции в икономиките си. За тази цел задаваме следните въпроси: (а) Възможно ли е страна, която е въввлечена (по един или друг начин) в регионален конфликт, да просперира? (б) Може ли да просперира в депресиран и нестабилен регион? (в) Възможно ли е да се развива без да има икономически отношения със съседните си страни? (г) Би ли могъл балканския регион наистина да се доближи (дори в далечно бъдеще) до икономическите стандарти на ЕС, без първо да елиминира всички източници на конфликти?

Икономическата теория предлага аналитична рамка, която помага да се разберат някои пренебрегвани аспекти на международните отношения и дава отговор на тези въпроси базирайки се на оценка на влиянието на провежданата политика. В този раздел ще оценим (i) ролята на: рационално формираните очаквания и положителните или отрицателните външни фактори за разширяването на икономическите дейности; вътрешните и външните икономии от мащаба за икономическата ефективност и конкурентоспособност; регионалните търговски мултипликатори за развитието. Анализът на тези проблеми ще даде основа за дискусии на споменатите въпроси.

2.1. Очаквания, несигурност и външни фактори

Фрагментацията и конфликтите забавят икономическия растеж поне по три взаимосвързани причини. Първо, те създават *несигурност* и не позволяват икономическите агенти да планират бъдещето си и да извършват специфични икономически дейности, тъй като очакванията им за бъдещето

са формирани не само през основата на реализирането на конкурентни предимства, специализация и съществуващи възможности, а и на влиянието на политически фактори и външни сили, които са независими от пазарните процеси и същевременно непредсказуеми.

Следователно политическата нестабилност, продължаващите неразрешени социално-етнически противоречия със съседните страни на базата на съществуващи етнически малцинства или териториални спорове, са фактори, създаващи сериозна несигурност на пазарите както и на икономическата дейност. Тяхното непосредствено въздействие е, че водят да прекратяването на протичащи или планирани (местни или чуждестранни) инвестиционни проекти, като дългосрочното им въздействие поставя на сериозен риск възможностите на страните за растеж и развитие.

Една страна може да бъде повлияна от *отрицателните външни фактори* на регионалната криза дори ако тя не е пряко въввлечена в нея. Войната в Сърбия и Косово оказва влияние върху Гърция чрез намаляване на туризма, търговията и инвестиционните дейности в страната и пренасочване към по-дълги транспортни пътища на износ и за ЕС. Като допълнение към всичко, но със също толкова сериозни последици, *очакванията* на хората и фирмите за бъдещето са станали по-малко оптимистични, въпреки значимия прогрес в икономиката.

Общо нестабилността и конфликтите в един регион влияят отрицателно на страните в него, дали са въввлечени в тях, като очакванията им са формирани върху основата на риска от конфронтацията, а не на специфичните икономически условия, във всяка страна. Отрицателните очаквания за бъдещето могат да повлияят пряко на реалното развитие на икономиката в момента по-много непосредствен начин, ако икономическите агенти откажат или отложат своите дейности и заемат изчаквателни (защитни) позиции. Това може да има "ефекта на доминото" за всички страни в региона, тъй като ефекта от подобно икономическо поведение е функция от близостта и интензитета на отношенията между страните включени в конфликта.

2.2. Вътрешни и външни икономии от мащаба

Пазарната фрагментация, резултат от социално-политическата фрагментация, води до неефективност на производствения сектор във всяка страна, а за да функционират ефективно и да бъдат конкурентоспособни повечето отрасли се нареждат от възможности за реализирането на вътрешни и външни икономии от мащаба, които не могат да се осъществят при малките пазари. Вътрешни икономии от мащаба е налице, когато индустриалните фирми са с достатъчен размер и производствено равнище, което гарантира, че ресурсите са комбинирани ефективно и следователно резултатът има конкурентна цена. Следователно за да могат индустриалните фирми да печелят от икономии от мащаба, те трябва да оперират на големи национални пазари, или да могат да реализират своите продукти на международния пазар. Външните икономии от мащаба се получават, когато индустриалните фирми развиват стабилни отношения с други фирми, опериращи в същия сектор (смесени R&D програми, програми за обучение на

трудова сила, суб-договаряне на общи доставки и др.) или в свързани сектори (отношения доставчик – производител и производител – потребител). За да може една фирма да има ползи от външните икономии от мащаба, националната производствена база трябва да бъде богата на производствени дейности (условие, на което не могат да отговорят малките икономики) или тя да бъде отворена за сътрудничество с икономиките на съседните страни.

В резултат на казаното страните с малки икономики трябва да бъдат отворени и да позволяват на фирмите си да оперират на по-голям географски пазар. За фирмите, опериращи при икономии от мащаба, съседните страни са най-добрият пазар за продуктите им, защото потребителите там обикновено имат подобни предпочитания, което предполага по-лесно и по-дълбоко пазарно навлизане. В допълнение, близостта и съседството между две страни предполага и по-ниски транспортни разходи.

2.3. Регионални мултипликатори, вътрешно-отраслова и вътрешно-регионална търговия

Фрагментацията и конфликтите в региона са основна пречка за развитието, тъй като те ограничават действието на регионалните мултипликатори и не позволяват да се реализират напълно ползите от регионалното взаимодействие и растеж, водещ към износ. Концепцията на регионалния мултипликатор е основана на две условия. Първо, търговията е по-интензивна между съседи, поради ползите от подобни предпочитания и по-ниски транспортни разходи. Второ, това интензивно взаимодействие предполага, че високият растеж в една страна може бързо да бъде пренесен към съседните страни поради увеличено търсене на внос. Следователно растежът в една страна може частично да доведе до износ към разширяващите се съседни икономики, които имат също растящо търсене, респ. до стимулиране и на техните икономики. Обобщавайки този довод става ясно, че в един регион без големи пречки за комуникации и взаимодействие, всяка страна: има ползи от прогреса в другите страни и допринася за този прогрес и за прогреса в целия регион.

В допълнение, световната икономическа теория показва, че търговията между съседи е най-печелившият тип търговия, поради запазване на секторната структура. Критичният проблем тук е дали две страни (или групи страни) клонят към специализация и търговия с продукти, които принадлежат към различни отрасли (между-отраслов тип търговия -- inter-industry trade) или към по-интензивна търговия с продукти от един и същ отрасъл (вътрешно-отраслов тип търговия -- intra-industry trade). Редица изследвания извеждат факта, че вътрешно-отрасловия тип търговия е подходящ само за страни със сравними равнища на развитие.⁵ Защото в случая с търговия между една развита и една развиваща се страна първата ще специализира в капиталоемки и технологично-интензивни продукти, докато втората

⁵ Totev S. (2001) Economic Performance and Structures of South Eastern European Countries – Albania, Bulgaria, FYR of Macedonia and Greece. Paper prepared for the final report of the Phare ACE Project P97-8196-R “Overcoming Isolation. Strategies of Development and Policies of Cross-Border Cooperation in South Eastern Europe after “Agenda 2000”.

непременно ще специализира в трудово или ресурсно-интензивни продукти, пропускайки възможността да се индустриализира и следователно да развива по-високо технологична индустрия. Освен това между-отрасловия тип търговски отношения в някои случаи води до необходимостта от сериозно реструктуриране на производствената база на дадена страна, тъй като някои сектори свиват своето производство, а други го разширяват – процес, който не винаги протича без социални напрежения.

От друга страна, търговията в рамките на един и същ отрасъл (intra-industry trade) не предполага непременно извършването на големи структурни промени (тъй като промените стават в рамките отраслила и дори във фирмата) и обикновено тя е типична за съседни страни с близко равнище на развитие и сходни потребителски предпочитания. В допълнение, вътрешно-отрасловата търговия (intra-industry trade) позволява разширяване на икономическите отношения по един по-диверсифициран начин, без натиск към едностранна специализация, която изисква съществени структурни промени в тези страни. Така се оставя място за политика на реструктуриране с цел реорганизиране на наличните производствени ресурси в секторите, запазвайки съществуващите специализации и избягвайки големи секторни промени на производството, които биха могли да създадат структурна безработица и да намалят разнообразието на производствената база. Не е съвпадение, че всички развити страни имат най-висок дял от търговията си между едни и същи сектори (intra-industry trade), както и, че тази търговия се осъществява между съседни страни.

Да обобщим, вътрешно-регионалната или трансгранична търговия, или тази между съседи е съществена за развитието на страната по следните причини: позволява по-голям обем търговия и следователно растеж, воден от износа поради подобни предпочитания на потребителя и по-ниски транспортни разходи; дава възможност да печелят от икономии от мащаба в индустриалното производство като предоставя по-голям географски пазар, който е лесно достъпен; позволява установяването на секторна структура на икономическите отношения (вътрешно-отраслова), която не заплашва разнообразието на производствената база.

3. Обстоятелство което трябва да се имат предвид

Всеки опит да се обхване икономическия потенциал на Балканския регион и възможните варианти и стратегиите за развитие на отделните страни предполага анализа на набор от базисна информация за относителната позиция на всяка страна и региона в един по-широк европейски контекст. В табл. 1 е представена информация за населението, площта, брутния вътрешен продукт (БВП) и брутния национален продукт (БНП) на глава от населението за всички Балкански страни и ЕС. Информацията е представена както в абсолютни числа, така и като относителен дял от равнището за ЕС. Започвайки с населението наблюдаваме, че, с изключение на Турция и Румъния, останалите балкански държави са относително малки или много малки по размер, особено ако се направи сравнение с общия брой на населението на ЕС. Три страни (Албания, Македония и Словения) имат брой население, по-малък от 1% от

общото население на Съюза. Когато всички балкански държави се разглеждат като група, картината се променя значително. Общият брой на населението на региона възлиза на 132 милиона, което е около 35% от това на ЕС.

Разглеждайки размера на територията на всяка балканска страна поотделно, картината е сходна. Турция и Румъния имат значителна площ, следвани от Гърция, България и Сърбия. Останалите държави са с много малки територии, особено Словения и Македония. Когато разглеждаме целия балкански регион, картината отново се променя значително; той обхваща площ, която е равна почти на 48% от тази на ЕС.

Поглеждайки сега икономическите цифри в таблицата, виждаме, че общата картина е много различна. С изключение на Турция (с най-голям БВП) и Гърция, които имат относително по-значими икономики, останалите страни в региона са с малки и слаборазвити икономики. Заедно осемте балкански страни в преход имат БВП, по-малък от този на Гърция и, разбира се, на Турция. Сравнявайки размера на Балканските икономики с ЕС, получаваме разочароваща цифра – общо на 10-те страни той е равен само на 5% от този на ЕС. Дори по-разочароващи са цифрите, свързани с БНП на глава от населението, който измерва равнището на развитие и благосъстояние. С изключение на Гърция и Словения, всички останали страни имат за БНП по-малък от 20% от средния за ЕС. Някои държави като Албания, Босна, Македония и България имат благосъстояние, което не може да се смята за приемливо в европейските страни. Гърция е единствената държава в региона с БНП на глава от населението, надвишаващо 50% от средната за ЕС.

Като обобщение, въпреки потенциалът на Балканите (като население и територия), значението на регионалната икономика (като БВП, като БНП на глава от населението) е много ограничено в Европейски контекст. Някои страни са неустойчиво малки по отношение на население и икономическа дейност и незначителни по отношение равнище на развитие. Това не е непременно проблем в едно интегрирано регионално икономическо пространство, но все пак, такива икономики в региона оперират в политически фрагментирана и в някои случаи конфликтна и дори враждебна регионална среда. Това засилва проблемите на недостатъчната им производствена база, правейки я неустойчива в новата глобализираща се икономическа среда.

В табл. 2. е представена информация за потоците (за 1997г.) и размера на преките чуждестранни инвестиции (кумулятивен сбор на преките чуждестранни инвестиции /ПЧИ/ до 1997) за балканските преходни икономики и тези в Централна Европа,⁶ Гърция, Турция и ЕС. Информацията е в милиони долари и на глава от населението. Разглеждайки първо навлизащите потоци, забелязваме, че балканските страни в преход са получили през 1997г. само 28% от ПЧИ, отиващи за преходните икономики в Централна Европа, въпреки фактът, че тези две групи имат близко по брой население.⁷ Наблюдава се също, че Турция, въпреки големия брой

⁶ Чешка република, Унгария, Полша и Словакия.

⁷ Slavetski T. and Nedanovsky P. (2001) Foreign Direct Investments in the Framework of Cross-Border Cooperation in the Selected Balkan Countries. Paper prepared for the final report of the Phare ACE Project P97-8196-R "Overcoming Isolation. Strategies of Development and Policies of Cross-Border Cooperation in South Eastern Europe after "Agenda 2000".

населението и относително висок БВП, е получила незначителни ПЧИ през същата година. Сравненията между страните или групите от страни са също впечатляващи, когато се видят цифрите на глава от населението. Гърция, единствената страна в региона, която се радва на относителна стабилност и е единствена членка на ЕС, има най-високи ПЧИ на глава от населението, което е почти 50% от тези за ЕС. Сред преходните икономики, Балканите имат ПЧИ на глава от населението, по-малка от половината отколкото централноевропейските страни в преход. Накрая, Турция е привлякла сравнително незначителни по размер чуждестранни инвестиции през 1997г.

Разглеждайки общо получените (кумулятивния сбор) ПЧИ и на глава от населението, картината е подобна. Балканите са избирани по-рядко, отколкото Централна Европа, докато Турция е в лоша позиция. Гърция е единствената страна в региона, която се откроява в това отношение, като ПЧИ на глава от населението са 62% от тези за ЕС.

Защо посочените цифри са важни и какво всъщност означават? Потоците или размера на ПЧИ показват привлекателността на една страна или регион за международните инвеститори. Следователно първият момент на тази таблица е, че международните инвеститори (малки и големи частни чуждестранни фирми, мултинационални корпорации или дори чуждестранни фирми от общественения сектор) при сегашните условия имат по-малко желание да инвестират на Балканите, отколкото в други конкурентни райони – например страните от Централна Европа. Единственото изключение на това правило е Гърция, една политически стабилна страна и членка на ЕС. Въпреки, че големият размер на региона и ниската цена на производство⁸ са реални предимства за чуждестранните фирми, опериращи на глобални пазари, има други фактори, които спъват навлизането на чуждестранни фирми в региона. Тези фактори са фрагментираността на региона на много малки и нестабилни страни, някои от които са в конфликт помежду си. Както беше посочено, фрагментацията предполага малки и незначителни пазарни размери, докато конфликтът предполага несигурна бизнес среда. Тези два фактора са най-важните при обясняване липсата на достатъчно ПЧИ в региона.⁹ Това има някои отрицателни ефекта, тъй като чуждестранният капитал е важно допълнение към формирането на вътрешния и в някои случаи е възможност за технологичен прогрес и структурни промени на икономиките които ги получават. Не е случайно, че всички страни, дори най-напредналите, са възприели специални промоциращи програми и открито се конкурират помежду си, за да привлекат значителни ПЧИ. Тъй като икономиката става все по-глобализирана, те ще играят все по-важна роля за развитието, технологичния напредък и структурната промяна за съответните държави. Фактът, че Балканите има реална опасност да останат извън тази тенденция, показва екстремното състояние на икономиките на страните с дългосрочни последици за растежа и просперирането на региона.

⁸ Разходите за труд в Балканските страни са най-ниските в Европа.

⁹ Други фактори, които бяха открити в икономическата литература и които имат въздействие върху насоката на ПЧИ са близост или съседство на приемащи страни, големите и по-развити пазари на ЕС, както и културното сходство.

В табл. 3 е представена информация за търговските отношения на всяка балканска страна¹⁰ с останалите държави от региона, както и с ЕС; в табл. 4 – дела на износа и вноса на избрана група западноевропейски и балкански страни с техните съседки. От информацията за износа и вноса е за 1997г. от табл. 3. се вижда, че няколко Балкански страни, въпреки че са съседки и са с близко равнище на развитие, култура и предпочитания на потребителите, имат незначителни търговски отношения. Така, България изнася за Македония само 2% от общия си износ, а за Румъния – 1,4%; Турция изнася за България само 0,7%, а за Гърция – 1,1%. Страните с най-нисък дял в търговските отношения са Турция, Румъния и Гърция с дял съответно 4,2%, 7,9% и 11,2% от общия износ за други Балкански страни и с дял съответно 2,7%, 4,6% и 3,7% от общия внос, идващ от други Балкански страни. Страните с най-висок дял са Хърватска, Македония и България с дял 30,3%, 25,9% и 23,1% (11,4%, 38,2% и 9,8%) от техния износ (внос) към (от) други Балкански страни. Нужно е да се отбележи, че географията влияе на външнорегионалната търговия, защото по-периферни страни от региона, като Турция и Румъния, имат най-слаби вътрешно-регионални търговски взаимоотношения. Напротив, централно разположените в региона страни като Македония и България имат най-силни вътрешно-регионални търговски взаимоотношения. Освен това всички държави (освен Македония) имат по-висок дял на износа, отколкото на вноса с други балкански страни, поради тяхната зависимост от вноса от развитите страни.

Разглеждайки табл. 4 става ясно, че съществуват значителни различия между западноевропейските и балканските страни във връзка с дела на износ към и внос от съседни държави. Австрия например има 59,2% от износа си отиващ към съседните страни и 60,6% от вноса идващ от тях. Белгия и Люксембург имат 46,9% (49,9%) от износа (вноса) отиващ към (идващ от) съседните страни. На другия полюс са Гърция и Румъния които имат съответно 8,1% и 4,7% (2,8% и 4,2%). Очевидно при разбирането на реалния размер на тези различия трябва да се вземат под внимание няколко фактора, като размера и равнището на развитие на съседните страни, или наличието на Общ европейски пазар между членовете на ЕС. Все пак, остава фактът, че вътрешнорегионалната и трансграничната търговия на Балканите е много ограничена в сравнение с другите страни и региони в Европа.

Тези цифри показват, че Балканите, даже и за гранично местоположение на региона в Европа,¹¹ днес се намират в изключително неблагоприятна ситуация в резултат на изкривените икономически отношения, тъй като в няколко случая техните граници се смятат за бариери пред комуникациите и търговията със съседните страни. Този тип “гранични условия”, при което границите в региона действат като бариери пред

¹⁰ Освен Албания, Босна и Сърбия, за които няма надеждна информация.

¹¹ Petrakos G. (1997a) The Regional Structure of Albania, Bulgaria and Greece: Implications for Cross-Border Cooperation and Development. European Urban and Regional Studies, Vol. 4, No 3, pp 193-208.

икономическите и социалните отношения, е рядка ситуация в историята на международните отношения.¹²

Подобни условия, заедно с граничното положение по отношение на Европейското икономическо пространство създават общо неблагоприятно географско местоположение, със сериозни дългосрочни последици за икономическата структура и представяне на региона. "Липсващият фактор" в търговските отношения между съседните страни значително намалява търговския потенциал на региона, ограничавайки пазарната достъпност за отраслите износители и ограничавайки възможностите за растеж като резултат от износа.

Поради тези условия търговските отношения на балканските държави имат междуотраслов характер на търговията (inter-industry trade) с по-напредналите и далечни страни на Западна Европа,¹³ което оказва сериозно неблагоприятно въздействие на индустриалната структура на региона. Както вече видяхме, международната икономическа теория показва, че търговията със съседните страни е по-интензивна и обикновено има вътрешноотраслов характер (intra-industry trade), оставяйки повече пространство на отраслите да се развиват. Защото международните специализации не са взаимно изключващи се и разделението на труда става *във*, а не *между* сектори.¹⁴ Следователно липсата на търговски отношения между балканските страни ги насочва повече към междуотраслов тип специализация с технологично по-напреднали западноевропейски страни, което е по-скоро неблагоприятно за индустриалното развитие в региона. В този смисъл, предишните и сегашните "гранични условия" в него са създали "липсващ фактор" в търговските отношения, който на свой ред е наложил допълнителни пречки на така или иначе слабата структура на балканската икономика.

Ето защо твърдим, че представянето на Балканските икономики е било повлияно от тяхното изкуствено разделение преди и след периода на 1989г. и последващите ограничения повлияли на структурата и равнището на външноикономическите отношения в региона. Въпреки че няма пряко емпирично доказателство в подкрепа на това, сме уверени, че един прост пространствен (териториален) модел на търговските взаимоотношения ще предвиди за всяка балканска държава много различно равнище и структура на търговията в сравнение със съществуващата, в случай че бариерите пред търговията със съседните страни не въздействат по сегашния начин.

¹² Petrakos G. and Christodoulakis N. (1997) Economic Development in the Balkan Countries and the Role of Greece: From Bilateral Relations to the Challenge of Integration. London: Discussion Paper Series No 1620, Centre for Economic Policy Research (CEPR)

¹³ Landesmann M. (17-18 April, 1998) Features of East-West European integration: cost structures and patterns of specialization, Paper presented in the international workshop on: "Competitiveness of the CEFTA countries: measurement and trends in the period of preparation to join the EU". Bratislava.

¹⁴ Petrakos G. (1997b) A European Macro-Region in the Making? The Balkan Trade Relations of Greece. European Planning Studies, Vol. 5, No. 4, pp. 515-533. Petrakos G. (1999) La Grece et les Balkans: Une Geographie perdue at retrouvée, Revue d' Etudes Comparatives Est-Quest, Vol. 30. No. 4, pp. 177-199.

4. **Заключения: можем ли да направим правилния избор за бъдещето?**

Тази студия няма за цел да представи доводи за същността на толкова много спорове и конфликти между етническите групи или държави на Балканите. Нашият принос е в друга посока. Тук се опитахме да покажем, че фрагментацията и конфликтите имат висока цена за всички страни в региона, а не само за тези, които са пряко въввлечени в спор или война. В резултат, в най-голям интерес на хората и правителствата на Балканите е този факт да се вземе под сериозно внимание и да се изследват различните варианти по по-информиран и задълбочен начин. Правейки това, те трябва да се обръщат по-рядко към своето минало, характерно с разделението, и по-често към възможността за общо бъдеще. Други страни като Германия и Франция, или Германия и Великобритания, които в миналото са водили кървави войни, направиха това след Втората световна война и за последния половин век се радват на стабилност и просперитет. Учейки се от другите е рецептата за успех, ако човек е достатъчно умен да избере положителни примери.

При разглеждането на различните варианти хората и правителствата на Балканите също трябва да се вгледат по-внимателно в своята конкретна среда и в доминиращите тенденции към интеграция в Европа. Да се движим с по-бърза стъпка към глобална икономика, като част от огромен икономически съюз, е изключително важно условие за оцеляване и просперитет, особено за малките страни. При определени условия е много вероятно след две десетилетия всички европейски държави да бъдат членки на най-силната икономическа организация в света – Европейския съюз. Имайки предвид, че това е декларираната стратегическа цел на европейските страни, които сега не са членки на Съюза, три момента заслужават внимание, изработващи политиката и вижданията на Балканите. Първо, при сегашните условия на етнически напрежения и спорове, едва ли е вероятно някоя балканска страна (освен Словения) въобще да се присъедини към ЕС. Второ, дори и още една или две балкански държави да успеят да станат членки, техните ползи от членството ще бъдат по-малки, а разходите им – по-значителни, ако големи части от балканския регион останат извън Съюза. Трето (и може би по-важно), съществуващите напрежения и конфликти за граници и етнически групи ще станат малко или много безсмислени при членство в по-голям, по-силен, интегриран и международно отворен Европейски съюз.

Ако тези моменти имат смисъл, тогава е сравнително лесно да се открият двата отделни варианта, които хората и правителствата на Балканите имат. Според единия е мнението за *разрешаване* на съществуващите трудности в зависимост от “националните интереси” на всяка държава. Този вариант може да включва засилване на споровете и се възприема от въввлечените страни като игра с нулев резултат. Някои печелят и някои губят. Все пак нашият по-ранен анализ показва, че въпреки че ще има губещи на скалата на Балканите, едва ли ще има печеливши на скалата на Европа. Балканите могат да имат различен баланс на силите, или различни граници, но те все още ще са фрагментирани, може би разрушени от конфликта, по-бедни от всякога и извън ЕС. Ако стратегическата им цел все

още е членство в ЕС, ясно е, че този вариант води до ситуация на липса на реално печеливши.

Другият вариант налага разбирането, че общите интереси и цели на страните в региона са много по-важни от проблемите, които ги разделят. В този смисъл това е по-труден избор, защото изисква промяна в доминиращите разбирания на хората от всяка страна за техните съседи. Този вариант включва регионално сътрудничество, защото: това е по-добра рамка за дискутиране на трудностите; то води до (толкова необходимата) регионална стабилност; неразрешените проблеми на днешния ден могат да са несъществени в по-широкия европейски контекст на утрешния ден. И води до ситуация, в която всички са печеливши до такава степен, че всички страни постигат стратегическата си цел да станат членки на ЕС и да предложат своята стабилност, институции и просперитет на народите си.

Вторият вариант има допълнително предимство, тъй като е в съответствие с декларираното виждане на ЕС за по-голяма Европа. Това съвпадение на намеренията създава уникална историческа възможност за отворено, стабилно и икономически проспериращо пространство от Атлантическия океан до Черно море и от Северно море до Средиземно море. Това може да бъде най-ценния принос за следващите поколения. Съединените европейски щати не са по-труден проект сега, отколкото бяха Съединените американски щати преди два века. Така, както в Америка, Средиземноморието, което е слънчевия пояс на Европа, постепенно ще привлече качествени ресурси и дейности, които ще позволят бързо достигане равнищата на развитие на Запада и Севера. При едно свободно сравнение то може да се превърне в Калифорния на Европа. За хората на Балканите това е най-добрият начин да възстановят престижа и гордостта на славното си (но далечно) минало.

Този вариант изисква ЕС да предприеме две важни стъпки. Първо, да покани всички балкански страни да се присъединят в обозримо бъдеще към него, и да работи много с постоянство за хомогенизирането на статута им чрез споразумение за асоцииране анблок, което ще вземе под внимание особеностите на региона и ще бъде по-щедро, отколкото сегашните споразумения с България и Румъния.¹⁵ Тази политика е крайъгълен камък за бъдещето на Балканския регион и е единствената, която позволява в дългосрочен план унифицирането на Балканите и европейското пространство и по-добрата достъпност и връзка на Южна със Северна и Западна Европа. Второ, ЕС трябва да прилага план за стратегическо развитие на Балканския регион на различни пространствени, операционни и секторни равнища със специален акцент върху проблемите на междурегионално сътрудничество и интеграция. Този план за развитие трябва да включва ефективни мрежи за транспорт и телекомуникации, които ще позволят интеграцията на Балканите и ще разкрият специалното значение на Югоизточна Европа като създаващ се регионален пазар със значим размер и стратегическо предимство за разширяване на икономическите отношения на ЕС с региона на Черно море, източното средиземноморие и Близкия Изток.

¹⁵ Totev S. and Shahollari L. (2001) Agriculture Development and Trade in Bulgaria, FYR of Macedonia and Albania in the Context of the Common Agriculture Policy (journal) South East European Review, Volume 4 – Number 3 – October Verlagsgesellschaft, mbH, Baden Baden Germany.

Приложение

Таблица 1

Пазарен дял и равнище на развитие на балканските страни (1997)

Страни	Население		Площ		БВП		БНП на глава от населението	
	млн.	%	хил. м ²	%	млн. US долари	%	US долари	%
Албания	3	0.80	27	0.86	2,276	0.03	750	3.21
Босна	4	1.07	51	1.63	3,260	0.04	785	3.36
България	8	2.14	111	3.54	9,484	0.12	1,140	4.88
Хърватска	4	1.07	56	1.79	19,081	0.24	4,610	19.73
Македония	2	0.53	25	0.80	2,061	0.03	1,090	4.66
Гърция	11	2.94	129	4.11	119,111	1.47	12,010	51.40
Румъния	23	6.14	230	7.34	35,204	0.44	1,420	6.08
Сърбия	11	2.94	102	3.25	15,147.4	0.19	1,429	6.12
Словения	2	0.53	20	0.64	17,905	0.22	9,680	41.43
Турция	64	17.09	770	24.56	181,464	2.25	3,130	13.39
Балкани	132	35.25	1521	48.51	404,993.4	5.01	5,221	22.34
ЕС	374.5	100.00	3,135.5	100.00	8,082,297	100.00	23,367.3	100.00

Източник: World Bank (1998-99), CIA (1997), EBRD (1997).

Таблица 2

ПЧИ на Балканите, Централно-Европейските страни и ЕС (1997)

	ПЧИ за 1997		Кумулативна сума на ПЧИ до 1997	
	милиони долари	на глава от населението	милиони долари	на глава от населението
Балкански страни в преход	2,455	55.30	7,494	312.77
Централноевропейски страни в преход	8,556	125.20	40,401	736.31
Гърция	1,500	136.36	21,864	1987.64
Турция	606	9.47	6,431	100.48
ЕС	108,172	288.84	1,195,643	3192.64

Източник: Изчисления от ООН (1998).

Таблица 3

Търговски отношения между Балканските страни

Дял на износа към Балканските страни

Страни	Албания	Босна	България	Хърватска	Македония	Гърция	Румъния	Сърбия	Словения	Турция	Балкани	ЕС	Общо
България	0.5	0.1		0.3	2.0	8.8	1.4	0.0	0.2	9.9	23.1	45.0	100.0
Хърватска	0.1	15.0	0.2		1.8	0.3	0.3	0.0	12.2	0.2	30.3	51.3	100.0
Македония	1.1	0.1	1.9	3.5		1.7	0.4	10.1	4.7	2.5	25.9	43.1	100.0
Гърция	1.7	0.0	2.0	0.2	0.4		1.9	0.3	0.2	4.5	11.2	54.7	100.0
Румъния	0.0	0.1	0.7	0.2	0.1	2.1		0.2	0.2	4.2	7.9	56.6	100.0
Словения	0.1	3.4	0.2	10.0	1.8	0.3	0.3	1.3		0.4	17.8	63.6	100.0
Турция	0.2	0.1	0.7	0.1	0.3	1.1	1.4	0.2	0.1		4.2	46.7	100.0

Дял на вноса от Балканските страни

Страни	Албания	Босна	България	Хърватска	Македония	Гърция	Румъния	Сърбия	Словения	Турция	Балкани	ЕС	Общо
България	0.0	0.0		0.2	0.6	4.9	1.4	0.0	0.2	2.5	9.8	41.9	100.0
Хърватска	0.0	1.5	0.2		0.5	0.3	0.3	0.0	8.3	0.3	11.4	59.4	100.0
Македония	0.2	0.1	5.3	4.7		2.0	0.7	11.4	9.1	4.7	38.2	41.5	100.0
Гърция	0.1	0.0	1.5	0.1	0.1		0.7	0.0	0.1	1.2	3.7	67.9	100.0
Румъния	0.0	0.1	0.5	0.1	0.0	1.7		0.1	0.2	1.9	4.6	52.5	100.0
Словения	0.0	0.3	0.2	5.0	0.6	0.2	0.2	0.4		0.5	7.3	67.4	100.0
Турция	0.0	0.0	0.8	0.0	0.1	0.9	0.8	0.1	0.1		2.7	51.0	100.0

Източник: Изчисления от МВФ (1998).

Таблица 4

Търговски отношения на избрани страни с техните съседки

	Износ към съседни страни като дял от общия износ	Внос от съседни страни като дял от общия внос	Общо
Австрия	59.2	60.6	100.0
Белгия-Люксембург	46.9	49.9	100.0
Франция	43.7	42.9	100.0
Швейцария	41.8	54.8	100.0
Гърция	8.1	2.8	100.0
България	22.1	9.4	100.0
Хърватска	28.4	12.4	100.0
Македония	14.8	19.0	100.0
Румъния	4.7	4.2	100.0

Източник: Изчисления от МВФ (1998).

Литература

CIA (1997) *The World Factbook 1997*. Washington DC: Central Intelligence Agency

Dobrinsky, R. (2001) *Multi-speed transition and multi-speed integration in Europe: recent economic developments in the Balkans and their implications*, in Petrakos G. and Totev S. (eds.) *The Development of the Balkan Region*, Aldershot: Ashgate.

EBRD (1997) *Transition Report Update, April 1997*. London UK: European Bank for Reconstruction and Development

IMF (1998) *Direction of Trade Statistics Yearbook*. USA: International Monetary Fund

Jackson M. and G. Petrakos (2001) *Industrial performance under Transition: the impact of structure and geography*, in Petrakos and Totev (eds.) *The Development of the Balkan Region*. Aldershot: Ashgate, pp. 141-174

Landesmann M. (17-18 April, 1998) *Features of East-West European integration: cost structures and patterns of specialization*, Paper presented in the international workshop on: "Competitiveness of the CEFTA countries: measurement and trends in the period of preparation to join the EU". Bratislava.

Petrakos G. (1997a) *The Regional Structure of Albania, Bulgaria and Greece: Implications for Cross-Border Cooperation and Development*. *European Urban and Regional Studies*, Vol. 4, No 3, pp 193-208

Petrakos G. (1997b) *A European Macro-Region in the Making? The Balkan Trade Relations of Greece*. *European Planning Studies*, Vol. 5, No. 4, pp. 515-533

Petrakos G. (1999) *La Grece et les Balkans: Une Geographie perdue at retrouvee*, *Revue d' Etudes Comparatives Est-Quest*, Vol. 30. No. 4, pp. 177-199

Petrakos G. and Christodoulakis N. (1997) *Economic Development in the Balkan Countries and the Role of Greece: From Bilateral Relations to the Challenge of Integration*. London: Discussion Paper Series No 1620, Centre for Economic Policy Research (CEPR)

Petrakos G. and Totev S. (2000) *Economic Structure and Change in the Balkan Region: Implications for Integration, Transition and Economic Cooperation*. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 24, No. 1, pp. 95-113

Petrakos G. and Totev S. (2001) (eds.) *The Development of the Balkan Region*. Aldershot: Ashgate.

Petrakos G. and Christodoulakis N. (1998) *Transition in the Balkans: Patterns of Change and Policies to Overcome marginalisation and Disintegration*. Phare-ACE Program "Structural Changes and Spillovers in the East European Reform Process", Final Report, Imperial College Management School, University of London

Shahollari L. and Totev S. (2001) *Agriculture Development and Trade in Bulgaria, FYR of Macedonia and Albania in the Context of the Common Agriculture Policy*. Paper prepared for the final report of the Phare ACE Project P97-8196-R "Overcoming Isolation. Strategies of Development and Policies of Cross-Border Co-operation in South Eastern Europe after "Agenda 2000"

Slaveski T. and Nedanovsky P. (2001) *Foreign Direct Investments in the Framework of Cross-Border Cooperation in the Selected Balkan Countries*. Paper prepared for the final report of the Phare ACE Project P97-8196-R "Overcoming Isolation. Strategies of Development and Policies of Cross-Border Co-operation in South Eastern Europe after "Agenda 2000"

Totev S. (2001) *Economic Performance and Structures of South Eastern European Countries – Albania, Bulgaria, FYR of Macedonia and Greece*. Paper prepared for the final report of the Phare ACE Project P97-8196-R "Overcoming Isolation. Strategies of Development and Policies of Cross-Border Co-operation in South Eastern Europe after "Agenda 2000"

Totev S. and Shahollari L. (2001) *Agriculture Development and Trade in Bulgaria, FYR of Macedonia and Albania in the Context of the Common Agriculture Policy* (journal) *South East European Review*, Volume 4 – Number 3 – October Verlagsgesellschaft, mbH, Baden Baden Germany.

United Nations (1998) *World Investment Report 1998*. Trends and Determinants, USA

World Bank (1999) *World Development Report*. Knowledge for Development 1998/99, Oxford University Press. USA